

**TÜRKLER'DE
RESİM
VE
MİNYATÜR
SANATI**

**İSMET
BİNARK**

BİR DEVRİ EN İYİ ANLATAN, O DEVRİN SANAT ESERLERİDİR. SANAT, İÇTİMAÎ MÜESSESELER GİBİ BİR YAŞAYIŞ OLUP, İNSANIN VE DOLAYISIYLA CEMİYETİN, EŞYA VE MADDE ÜZERİNDEKİ SALTANATINI TEMİN EDER. ŞUURLU, MÜŞTEREK HAYAT VE KIYMET ÖLÇÜLERİNE SAHİP CEMİYETLERDE DUYGU BİRLİĞİNİ MÜMKÜN KILAR.

CEMİYETTE NİZÂM VE DUYGU BİRLİĞİ SAĞLAYAN SANAT, KÜL HALİNDE, BİR CEMİYETİN İÇİNDE YAŞADIĞI DEVRİN AYNASIDIR.

TÜRK SANATININ ESTETİK ANLAYIŞI, SANATKÂRLARININ ELİNDE, İÇİNDEN GELDİĞİ CEMİYETİN DİNİ, AHLÂKİ KISACA MANEVÎ HAYATININ TERCÜMANI OLMAK VAZİFESİNİ YÜKLENMİŞ VE FITRÎ BİR KABİLİYETLE ESTETİK ANLAYIŞA SAHİP OLAN TÜRKLER, BU İKİSİNİ ORJİNAL BİR SENTEZDE BİRLEŞTİREREK VE YENİ BİR RUH VERME KABİLİYETİ İLE, ORTAYA HER DEVİRDE MİLLÎ SEVİYESİNİ MUHAFAZA EDEN TÜRK SANATINI KOYMUŞLARDIR.

Türklerde resim ve minyatür sanatı ve tarihî gelişimi konusuna girmeden önce, minyatür ve tekniği hakkında bazı açıklamalarda bulunalım.

Minyatür Nedir? :

Minyatür, el yazması kitapları süslemek için sulu boya ile yapılan resimler hakkında kullanılan bir tâbirdir. İtalyanca minyatura kelimesinden alınmadır. Ortaçağ Avrupası'nda el yazması kitapların bölüm başlarındaki ilk harfler *minium* denilen maden kırmızısı (sülüğen) ile boyanıp süslenirdi. Bilâhure kitapları süslemek için yapılan resimlere de bu isim verilmiştir.

Minyatür kelimesinin Türkçe'de, Arapça'da ve Farsça'da bir karşılığı yoktur. Türk dünyasında eskiden beri minyatüre *nakış*, *nakış yapana da nakkaş* denilmiştir. Bizde *nakış*, boya ile resim yapmak anlamında kullanılmış bir tâbirdir. Boya ile

resim yapanlara *nakkaş*, tablo ve insan resmi yapanlara *musavvir* veya *şebih*, manzara ve tezyinat yapanlara da *tarrah* adı verilmiştir. *Ressam* tâbiri Tanzimat'dan sonra kullanılmaya başlanmıştır,

Minyatür Tekniği :

Minyatürün kendine has özellikleri vardır. Figürleri birbirini kapatmayacak şekilde dizmek, geriye kalan figürleri kâğıdın üst tarafına çizmek, şahısların iriliğini önemlerine göre tesbit etmek, manzarada uzaklığı renk ve boy nisbeti yönünden belirtmemek, en ince teferruatı dahi işlemek, renkleri ışık-gölge tesiri aramadan sürmek, bu özelliklerin başlıcalarıdır.

Minyatürde kullanılan boyalar, toprak boyadır. Bunlar kullanılmadan önce su ile eritilir. Toprak boyaların sabit olması için XVIII'inci yüzyıla kadar, içlerine yumurta sarısı ilâve edilmiştir. Yumurta sarısı karıştırılmış boyalar sabit ve parlak olduğu gibi, resimlerde kabarklık da meydana getirir ki, minyatürde bu her zaman makbul addedilir. Ancak yumurta sarısı ile hazırlanan boyalarda, her kullanışta taze yumurta sarısı ilâve edilmiş boya hazırlamak mecburiyeti vardır. Zira, içine yumurta sarısı karıştırılmış boya kuruduktan sonra tekrar karıştırılamıyacağı için, ikinci defa kullanılamaz. Bu mahzurundan dolayı, XVIII'inci yüzyıldan sonra toprak boyaların içine yumurta sarısı ilâve edilmesinden vazgeçilmiş, onun yerine tutkal kullanılmıştır.

Bu usulde, önce tutkal suda eritilir ve içine bir damla saf pekmez veya iki damla üzüm suyu karıştırılır. Bu şekilde hazırlanan boyalar, kuruduktan sonra istenildiği zaman tekrar su ile eritilir ve kullanılabilir. Tutkal suyuna saf pekmez veya üzüm suyu karıştırıldığında, boyalarda bir parlaklık meydana gelir. Tutkal yerine zamk-ı Arabî de kullanılabilir. Ancak bu tarzda boyalar parlak olmadığı gibi, zamanla da kararır.

Minyatürde akar sular gümüş suyu ile yapılır. Bunun için gümüş, jelâtin suyu içinde eritilir, kâğıt üzerine sürülür. Kuru-yup da mührelendiği zaman aynen su gibi parlar. Yalnız gümüş havanın oksijeni ile temas neticesi oksitlendiğinden, zamanla minyatürdeki bu satırlar kararır. El yazması kitapların sayfalarının etrafındaki cetvellerde bir takım kesiklikler görülür. Bu kesikler bakırdan elde edilen, parlak yeşil renkte ve *jengâr* adı verilen boyanın bakır oksitinin eseridir.

Minyatür için pamuktan yapılmış ve *Hint kağıdı* denilen kağıt ile, *parşömen* denilen ipeklî kâğıtan başka *âharlı kâğıt* da kullanılmıştır.

Âhar çeşitli maddelerden yapılırdı. Nişasta, yumurta akı, nişadır, kitre, zamk-ı Arabî, üstübeç bunların başlıcalarıdır. Bunlar teker teker veya karışık olarak kullanılır, bazen de birkaç cins tabaka teşkil edecek şekilde kâğıt üzerine sürülürdü. Kâğıdın âharlanması iki şekilde olurdu. Âhar yapımında kullanılan maddeler sıcak suda eritilir, kıvamınca karıştırılır ve kâğıt bunun içine daldırılırdı. Bir diğer usul de, pamukla bunları kâğıdın üstüne sürüp kurutmaktır. Bir kat âhar sürülmüş kâğıtlara *tek âharlı*, iki veya daha çok âhar sürülmüş kâğıtlara *çift âharlı* denirdi¹. Kuruyan kâğıt kuru cevizden bir tahta üstünde mühre² ile mührelenir, yani parlatılırdı.

Minyatürde boyaları sürmek için kullanılan fırçalar, üç aylık beyaz kedinin ense tüyünden yapılırdı. Bu kıllar ince bir ibrişimle bağlanır, bağlanan yer tutkallanır ve güvercin kanadından çıkarılmış ve hazırlanmış kalemin içine yerleştirilirdi. Samur kılından yapılmış fırçalar da kullanılmıştır.

1 Kâğıt âharcılığı konusunda geniş bilgi için bk.: İsmet Binark: *Eski Kitapçılık Sanatlarımız*. Ankara, 1975, s. 50-52.

2 Mühre billürden yapıldığı gibi, deniz böceği kabuğundan da yapılırdı. Taş mühre dahi kullanılmıştır. Altın yıldızı parlatmak için, sert akikten yapılmış mühreler kullanılırdı ki, buna *zer mühre* denirdi.

Minyatürde işlenecek konu önce eskiz (esquisse) olarak bir kâğıt üzerine çizilirdi. Desen önce ince bir fırça ile ve *uhra* denilen kiremit rengi bir boya ile çizilirdi. Desen çiziminde siyah ve kahverengi boya kullanılmazdı. Zira bu boyalar, altın yaldız ve diğer boyalara tesir edip, onları bozarlardı. Ayrıca desenin gayet ince çizilmesi de şarttı. Bazen kâğıdın üstü zemin olarak, zamklı üstübeç veya boyaların daha parlak görünmesini temin için altın tabaka ile örtülürdü. Altının boya sürülmeden önce kullanılması icabederdi. Altının sürülmesinden önce boya kullanılırsa, boyalar parlamazdı. Çizgiler arasındaki boşluklar boya ile kapatıldıktan sonra, çin mürekkebiyle³ saç, sakal, yüz, elbise kıvrımları, elbise üzerindeki tezyinat, altın işlemler, ağaç ve çiçek gibi ince teferruat tamamlanırdı.

Türklerde Resim ve Minyatür Sanatı ve Tarihi Gelişimi :

Türklerde resim ve minyatür sanatlarının tarihi, onların Orta Asya'da tarih sahnesine çıktıkları devirlere kadar uzanır. Resim ve minyatürün bir Orta Asya Türk sanatı olduğu, XIX'uncu yüzyılın ikinci yarısından bu yana, arkeolog ve sanat tarihçileri tarafından, Türklerin ana yurdu olan Orta Asya toprakları üzerinde yapılan kazı ve araştırmalar⁴ neticesi kesinlikle ortaya konmuştur.

Orta Asya'da Türklerin en eski resimleri hakkında Çin tarihlerinde birçok bilgiye rastlanmış olup, adı geçen tarihlerde Göktürklerden bahsolunurken, Türklerin büyüklerine ait mezarlar üstüne birer bina inşa ettikleri ve bu binaların duvarlarını ölünün hayatındaki çeşitli hâdiselerin resimleri ile süsledikleri ifade edilmektedir.

Amerikalı arkeolog Raphael Pumpelly'nin 1908'de Orta Asya'da, Hubert Schmidt'in 1904'te Ön Asya'da Aşkabad civarındaki Anav şehrinde yaptığı arkeolojik kazılar, Orta Asya medeniyetinin, Pumpelly'e göre M.Ö. 9000, Schmidt'e gö-

re ise M.Ö. 4500 yıllarına kadar uzandığını ortaya koymuştur. Çanak, çömlek gibi ele geçen eşyalarda raslanan şekil ve motif

3 Siyah renkte olan çin mürekkebi, susam yağından elde edilmiş is ile yapılırdı. Öküz derisinden elde edilen bir tutkalla karıştırılarak macun haline getirilir, kuruduktan sonra tekrar su ile karıştırılarak mürekkep olarak kullanılırdı.

4 Orta Asya Türk toprakları üzerinde çeşitli milletlere mensup ilim heyetlerince yapılan kazı ve araştırmalar şu kronolojik sırayı takip eder :

— 1898 yılında Finli Baron C. Munch ve Dr. Otto Donner'in araştırmaları; bk.: Otto Donner: *Reise in Central Asien*, 1898. Helsingfors, 1901.

— Aynı yıl Rus arkeologu Klements'in, Şarkî Türkistan'da Turfan'daki araştırmaları; bk.: D. Klements: *Nachrichten über die von der Kaiserl. Akad. d. Wiss. zu St.- Petersburg im Jahre 1898 ausgeführte Expedition nach Turfan*, H. I. (Rusçadan terc.: O. V. Haller), Petersburg, 1889.

— 1900-1901 ve 1913-1914 yıllarında İngiliz Aurel Stein'in Hotan civarındaki araştırma gezileri ve kazıları; bk.: Aurel Stein: *Ancient Khotan*. Detailed report of archeolog explorat in Chines Turkestan, I-II. Oxford, 1907; *Serendia*. Detailed report of expl. in Central Asia and Westernmost China, I-V Oxford, 1921; *Innermost Asia*, Kansu and Eastern Iran, I-VI. Oxford, 1921.

— Alman heyetlerinin kazı ve araştırmaları; İlk Alman heyeti 1902-1903 yıllarında Grünwedel idaresinde, Turfan havalisinde Uygurların devlet merkezi olan İdi-kut civarında araştırmalarda bulunmuştur. bk.: A. Grünwedel: *Bericht über archäologische Arbeiten in Idikutschari und Umgebung im Winter 1902-1903*, SBAW, XXIV, Abt. I. München, 1906; İkinci Alman heyeti, 1904 ve 1907 yılları arasında A. von Le CoQ'un başkanlığında araştırmalarda bulunmuştur. bk.: A. von Le CoQ : *A short account of the origin, journey and results of the first royal Prussian (second, German) expedition to Turfan in Chinese Turkistan*. JRAS, April 1909; *Reise und Ergebnisse der zweiten Deutschen Turfan - Expedition*. Mitt. d. Georg. Ges in München, V. H. I. 1910; *Bericht über Reisen und Arbeiten in Chinesisch - Turkistan*. Zeitschr. f. Ethnologie, H. 4-5, 1907; Üçüncü Alman heyeti 1908-1912 yılları arasında, kısmen Grünwedel'in idaresinde araştırmalar yapmış ve özellikle duvar resimlerinin nakli ile meşgul olmuştur. Dördüncü Alman heyeti, 1913-1914 yılları arasında A. von Le CoQ başkanlığında çalışmalarına devam etmiştir. bk.: A. von Le CoQ : *Die vierte Deutsche Turfan-Expedition*. Turan, 1918, 1-2.

— 1902 yılında Japon Kontu Otani, Kuca civarında araştırmalarda bulunmuş ve sonraları Şarkî Türkistan'ın diğer kısımlarını da gezerek, Tung - Huan'daki kütüphanenin mühim bir kısmını ülkesine götürmüştür.

— 1906 - 1909 yıllarında, Fransız sinologlarından P. Pelliot, Çin'e yaptığı seyahat esnasında Şarkî Türkistan'ı da ziyaret etmiş ve Tung-Huan'daki kütüphane malzemesinin bir kısmını Paris'e götürmüştür. bk.: P. Pelliot : *Report sur mission au Turkestan Chinois (1903-1909)*. Comptes rendus des Seances de l'Acad. des in script. et Bell. Lettres. Paris, 1910.

Orta Asya'da yapılan bu kazı ve araştırmalar ve bunların neticesi olan ilmi neşriyat, ilim dünyasına Türklerin eski kültür ve medeniyetlerini kesin olarak anlatmakta ve tasvir etmektedir.

örnekleri, Türklerde plâstik sanat başlangıcının bu tarihler arasında olduğunu göstermektedir.

Anav'da, Kazan'da ve Sibiryâ'da Minusink'de yapılan arkeolojik araştırmalar neticesi bulunan *Kurgan*'larda⁵ ele geçen taş, demir, tunç âletler ve tezyini motiflerle, resimler bu medeniyetin Mezopotamya medeniyetinden daha eski olduğu fikrini vermektedir.

Eski Türk sanatının mümessilleri Uygur Türkleridir. M.Ö. I'inci yüzyıldan. M.S. XIII'üncü yüzyıla kadar Orta Asya'da ayrı ayrı devletler kurarak yaşayan ve köklü kültürü ile tarihte derin bir iz bırakmış olan Uygur Türkleri, güzel sanatlar, özellikle resim ve minyatür sanatı sahasında önemli bir yer işgal etmişlerdir.

Türkler resim sanatı sahasında, üç din çerçevesi içerisinde faaliyet göstermişlerdir. Bunlar Maniheizm, Budizm ve İslâm devirleridir.

M.S. VII ve IX'uncu yüzyıllar arası Mani, daha sonraları Budi'liği benimseyen Uygurlarda, resim sanatı, bu iki din görüş ve anlayışının neticesi, bir çeşit dinî mahiyette ve İslâmiyet devri resimlerinden farklı bir anlayış ve şekilde, *bezeklik* tâbir olunan duvar ve tavan resimleri tarzında, özellikle mâbet ve manastırlarda kendini göstermiştir.

Mani ve Budizm dinlerinin sâlikleri Uygurlar, Mani'nin kitabını birçok nüsha olarak istinsah edip çoğaltmışlar, resimlemişlerdir. Budi'likle ilgili kitapları da aynı şekilde resimleyen Uygur Türkleri, Buda mâbet ve manastırlarının duvarlarını Buda'nın hayatına ait dinî resimlerle süslemişlerdir.

Uygur Türklerinde resmin dinî bir mahiyet göstermesi hususuna Prof. Osman Turan şöyle temas etmektedir: "Putperest Uygurların tapınakları (burkanevi) putlarla (burhan-sanem) dolu idi. Ecdâdî tâzim ölümlerinin heykel ve resimlerine de tâzimi gerektirmiş ve bu suretle de heykel ve

resim tapınaklara girerek bir nevi dinî mahiyet almıştı."⁶

Orta Asya'da yapılan kazı ve araştırmalar, Uygur-Türk şehirlerinde bulunmuş fresk (duvar resmi), resimli ve minyatürlü kitaplar, M.S. VII-IX'uncu yüzyıllarda bu sanatların Uygurlarda ne derece ilerlemiş olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

Hoçu harâbelerinde bulunan bu yüzyıllara ait Maniheist duvar ve tavan resimleri, minyatürleri, Türk resim ve minyatürünün günümüze kadar bilinen en eski örneklerindedir. Bunlarda Uygur rahipleri, vakıf yapan erkek ve kadınlar, müzisyenler, Uygur prensleri ve çeşitli konular tasvir edilmiştir. Budizm ve Maniheizm dinlerine ait olan bu resimlerde kompozisyon sıralama şeklinde ve simetrik ölçüye göredir.

Maniheist ve Budist Uygur ressamaları, M.S. VIII'inci yüzyıldan itibaren, Orta Asya'dan Ön Asya'ya ve daha aşağılara inmeğe başlamışlar, kendi tarz resimlerini gittikleri yerlerde yaymışlardır. Resim, minyatür ve heykelin İslâm dünyasında yayılmasında Uygurların büyük rolü olmuştur.

"Türk dinî resim geleneği Uygur Budist sanatıyla başlar. İlhanlı devrinde Yakın Doğuda çalışan Ahmet Musa'nın Topkapı, H. 2154 sayılı murakka'da parçaları bulunan - Mi'râc-nâme - sinde Uygur sanatının tesirleri tesbit edilebilir... İlhanlı devrinde, bilhassa Budist olan Argun zamanında, Yakın Doğuya resimli Budist mâbetleri yapıldığı malûmdur. İlhanlıların İslâm devrinde ise, köle olduklarına göre muhtemelen gayr-i müslim olan Türk sanatkârları Yakın Doğuya getirildi. Bu zamanda Yakın Doğu İslâm sanatına Uygur sanatının ve Tun-huang Budist sanatının tesirleri Selçuk devrinden bile fazla girdi."⁷

5 Türk büyüklerinin, cesedlerinin yakılarak küllerinin konduğu ve yanına, hayatında kullandığı eşyaların, atının ve ot koşumları ile silahlarının gömüldüğü mezar.

6 Osman Turan : *Selçuklular Tarihi ve Türk - İslâm Medeniyeti*. Ankara, 1965, s. 293.

7 Emel Esin : *İsra Gecesi - Uygur Mi'râc-nâmesi'nde Cennet Tasvirleri*. Türk Kültürü, Yıl: IV, 47. Sayı, 9. 1966, s. 117.

“Resim ve heykelin İslâm dünyasında yayılmasında Türk sanatının büyük rolü olup, biri Selçuklularla, diğeri de Moğol istilâsı ile gelen Uygurlularla olmak üzere bu tesirler iki devirde kendini gösterir... Moğol devrinde pek çok Uygur kâtip (bitikçi, bahşı) ve sanatkâr İslâm dünyasına gelmiş ve resmin canlanmasına tesir etmişti.”⁸

VIII'inci yüzyılda Doğu Türkistan'da Mani dinini kabul etmiş Uygurların ileri bir kitap resimleme sanatına sahip olduğu, birçok Batılı sanat tarihçisinin üzerinde durmadığı bir husus olmuştur. Bu konudaki araştırmaların neticesi olan neşriyatın büyük bir kısmında da Türk resim ve minyatürü ihmal edilmiş ve sathî bir görüşle geçiştirilmiştir. Bu sathî görüşle de, Türk varlığının eserleri yabancı unsurlara bağlanmıştır.

Uygurların kitap resimleme sanatı, duvar resimleme sanatının aynıdır. Gayet tabii kitap resimleri, duvar resimlerine nispetle küçük ölçüde yapılmışlardır.

Orta Asya'da Uygur-Türk şehirlerinde yapılan kazı ve araştırmalarda, özellikle Grünwedel ve A. von Le Coq'un Turfan kazılarında ele geçen Uygur minyatürleri, VIII-IX'uncu yüzyıllar Bağdad mektebine yaratıcı mahiyette tesirler yapan Orta Asya Türk minyatür sanatı hakkında yeterli fikir vermektedir.

Fransız şarkiyatçısı Clément Huart, Türk, Acem ve Arap medeniyetlerinin müşterek eseri olan minyatürün, Orta Asya'daki eski Türk resim sanatının İranlılara geçmesiyle meydana geldiğini söyler. Huart'a göre, İran'da ilk minyatürü yapanlar Orta Asya'dan gelmiş olan sanatkârlardır. Orta Asya'nın üstün sanatı Selçuklular ve Osmanlı Türklerinde devam etmiştir. Orta Asya, güzel sanatlardan resmin daima işlene işlene inkişaf ettiği bir sahadır. Bu hususta Türklerin hizmeti büyük olmuştur. Ayrıca resmin İran sahasında inkişafı Orta Asya resim tarihinden sonradır⁹.

İran'da minyatür sanatı, XIII ve XIV'üncü yüzyıllarda İlhanlılar zamanında, on-

ların saraylarında çalışan Uygurlu Türk nakkaşların getirdikleri Orta Asya Türk resminin tesiriyle başlamıştır. XIII'üncü yüzyıldan itibaren İran, Orta Asya'dan bu ülkeye yerleşen ve Önasya resminin çehresini tamamıyla kendi milli üslûplarına göre değiştirip yenileyen Orta Asyalı Uygurlu sanatkârların tesiri altında kalmış, Orta Asya Türk tesiri bu yolla Maverâünnehr'e ve oradan bütün İran'a girip hâkim olmuştur.

Cengiz ve Timur istilâlarından sonraki İran eserleri ve nakışlar, hep Orta Asya'dan gelen sanatkârlar tarafından yapılmıştır. XIV'üncü yüzyılda İran'ı istilâ eden Moğollar, beraberlerinde Uygurlu kâtipleri (bahşı) ve nakkaşları da getirmişlerdir. Uygurlu kâtiplerin Moğollar hizmetinde yazmış oldukları eserler, yine Uygurlu nakkaşlar tarafından resimlendirilmiştir. Timur devrinde Herat, bu yüzden dünyanın en ileri sanat ve minyatür merkezi olarak gelişmiştir.

Moğolların İran'ı istilâsından sonra İslâm minyatür sanatında büyük bir değişme görülür ve Uygurlu nakkaşların üslûbu İslâm minyatürüne hâkim olur. XIV'üncü yüzyılın ilk yarısında İran'a hâkim olan İlhanlılar devrinden, günümüze kalan Reşidü'd-din'in¹⁰, *Câmi-u't-Tevârih*¹¹ adlı eserindeki minyatürler, bu ekol ve üslûbun en güzel örneklerindedir.

Moğolların İran minyatür sanatına getirdikleri yeniliklerden biri de, dinî konulu kitapların resimlendirilmesi olmuştur. XIV'üncü yüzyılın ikinci yarısında Tebriz ve

8 Osman Turan : a. g. e., s. 289, 293.

9 Clément Huart : *Les Calligraphes et les miniaturistes de l'Orient Musulman*. Paris, 1908, s. 13-14 .

10 Reşidü'd-din Fazlul'lah Muhammed, İlhanlılardan Olcaytu Mehmed Hudabende'nin veziri (ölümü H. 718- M. 1318).

11 *Câmi-u't-Tevârih*, 2 cilt; I. C., Türk ve Moğol tarihi, II. C., İslâm, Çin, Hint, İsrail ve Frenk tarihleri. Bezezin yayını: 1858, 1861, 1870; Blochet Gibb Mémorial serisi, XVII, 1912; Quatrmère, *Histoire des Mongols de la Perse*, Paris, 1836; Ahmet Ateş yayını: II. C., 4. cüz, *Sultan Mahmud ve devri (metin ve önsöz)*. Ankara, TTK, 1957.

Bağdad çevresinde hüküm süren ve bir Türk devleti olan Celâyiriler zamanından kalan *Şehnâme*'deki minyatürlerde de Uygur Türk tesiri açık olarak görülür. İran minyatürlerinde görülen tipler Orta Asya tipleridir. Elbiselerde, oturuşlarda, diz çökmelerde bu husus ilk bakışta dikkati çeker. Mani dinine mensup Uygurların VII-IX'uncu yüzyıllarda *Burkan-Sanem* denilen mâbetlerinin duvarlarına yaptıkları ve *Bezklik* tâbir olunan duvar resimleri ile, İslâm dünyasında yapılmış olan minyatürler arasındaki açık ve kesin benzerlik, İslâm minyatür sanatına tesir etmiş olan hakikî kaynağı gösterir.

Moğol, İran ve Arap minyatür üslûplarının başlangıcı, Uygur nakkaşlarının minyatürlü yazmaları ve daha sonra da Doğu Türkistan'dan İran'a getirilen sanat-kârlar vasıtasıyla başlamış ve gelişmiştir. Uygurların IX'uncu yüzyılda Abbâsî imparatorluğu hudutları içerisinde yayılmış bulunmaları, ayrıca Selçuk ve Moğol saraylarında kâtip ve nakkaş olarak Uygur Türklerinin buldukları, yukarıda ifade ettiğimiz hususu teyid etmektedir.

Uygurlu kâtip ve nakkaşlar IX'uncu yüzyılda Bağdat, Meraga ve Tebriz'e gelmiş ve İslâm minyatüründe parlak devreyi açmışlardır. Orta Asya'dan İslâm ülkelerine gelen Türk sanatkarlarının, özellikle Türk hükümdarları ve ileri gelenlerince himaye altına alındığı görülür. Bu suretle bu sanatkarlar en müsait şartlar içerisinde çalışma imkânı bulmuşlardır. Uygurlu nakkaşlar, İslâm ülkelerinde eserlerini daima Arapça takma adla imzaladıklarından, hem hayatları hakkında bir bilgi edinilememiş, hem de bunlar yazımızın başında ifade ettiğimiz gibi İranlı veya Arap sanılarak, onlara maledilmişlerdir.

İslâmiyetten önce Orta Asya'da Uygurların üstün bir seviyeye çıkardıkları resim ve minyatür sanatı, İslâmiyetten sonra da çeşitli yollarla Anadolu'ya intikal etmiştir.

Bilindiği üzere İran, Mezopotamya ve Anadolu, XI'inci yüzyılın ikinci yarısından 1258 Moğol istilâsına kadar Selçuklu İmparatorluğunun, daha sonra da çeşitli Selçuklu atabeyliklerinin idaresi altında tamamiyle Selçuk Türklerinin hâkimiyetine tâbiydi. Yani, sözü edilen tarihler arasında İslâm dünyasının hakikî hâkimi Selçuklu Türkleriydi. Nitekim, Bağdad'ta ilk İslâm minyatür mektebini açanlar Selçuklu Türkleri olmuştur. Bu yüzden Selçuklu çıktığı şeklinde tarif edebileceğimiz bu mektebin minyatürleri, Selçuklu sultan ve emirlerinin kâtip ve nakkaşları olan Uygurlu Türkler tarafından geliştirilmiştir.

Büyük Selçuklular devrinde tekâmül eden minyatür sanatı, Anadolu Selçukluları zamanında da devam etmiş, fakat bu eserler günümüze kadar gelememiştir. XIII'üncü yüzyılın başından günümüze kalan *Varka* ve *Gülşah*'in¹² minyatürleri, Selçuklu mektebinin en eski ve tek örneğidir. Selçuklu mektebi, klâsik Osmanlı minyatürlerinin üslûbuna hazırlık mahiyetindedir.

Osmanlılar devrinden, ancak Fâtih Sultan Mehmed zamanından itibaren olan eserler günümüze intikal edebilmiştir. Osmanlı devri Türk minyatür sanatı, bugün Batı sanat çevrelerince pek teferruatlı olarak bilinmemektedir. İslâm minyatür sanatının Bağdad, Herat, Tebriz üslûp ve ekolleri hakkında etraflı bilgi toplayan Batılı sanat tarihçileri ve araştırmacıları, bu devir Türk minyatüründen ya habersiz görmüşler veya görebildikleri belli sayıdaki malzemeye inhisar ederek ondan birkaç satıra söz etmişler, çoğunlukla da onu yabancı unsurlara bağlamaktan çekinmişlerdir.

12 İslâmiyetin ilk devirlerindeki bir aşk hikâyesini konu alan bu mesnevî, İstanbul'da Topkapı Sarayı Müzesi Hazine Kitaplığı 841 No.'da kayıtlıdır. 70 sayfa olup, 71 minyatürü ihtiva eder. Azerbaycanlı Abdülmümin bin Muhammed el-Nakkaş imzalı bir ustanın elinden çıkmıştır. XI'inci yüzyılda yaşamış olan Ayyukî adlı bir şâire atfedilen eser, Gazneli Sultan Mahmud'a ithaf edilmiştir. Geniş bilgi için bk.: Ahmet Ateş : *Farsça eski bir Varka ve Gülşah Mesnevisi*. İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, V. C., 1954, s. 33-50.; M. Kemal Özerin : *Selçuklu sanatçısı Abdülmümin el-Hoyî hakkında*. Belleten, XXXIV, 1970, s. 229.

İstanbul'un fethinden sonra, bütün güzel sanat kollarında olduğu gibi, minyatür sanatı da, Fâtih'in kolu kanadı altında hi-maye ve gelişme imkânı bulmuştur.

Fâtih yeni sarayında bir nakışhane kurmuş ve başına da, Özbek asıllı Baba Nakkaş¹³ getirmiştir. Bu nakışhanede Fâtih'in özel kütüphanesi için nâdide pek çok kitap istinsah edilmiş, bunlar müzehhibler¹⁴ tarafından çok ince bir dikkatle tezyîn edilmiş, nakkaşlar tarafından resimlendirilmiş ve mücellidler tarafından ciltlenerek nakışlı kaplar içinde padişaha takdim edilmişlerdir. Fâtih'in sarayında kurduğu sanat havası o derece kuvvetlidir ki, bu çapta bir sanat akademisi kurmak, dünyanın hiç bir hükümdarına nasip olmamıştır.

Fâtih'in Sinan Bey adında bir nakkaşbaşısı da vardı. Bu şahsın Venedikte resim tahsil ettiği rivayet olunmaktadır. Topkapı Sarayı'nda Fâtih'in Sinan Bey tarafından yapılmış bir portresi bulunmuştur. Fâtih'in İtalyan ressamı Bellini'yi İstanbul'a dâvet ederek, kendi resmini yaptırdığı da herkesce bilinir. Nakkaş Sinan Beyin talebelerinden Bursa'lı ressam Şelbizâde Ahmed'de, şehih (yani portre) yapmakta çok mahirdi.

Topkapı Sarayı Hazine Dairesi'nde *Fâtih Albümü* diye tanınan ve Siyah Kalem (Akkoyunlu Yakub Bey) imzasıyla birçok resimleri ve diğer ressamların eserlerini ihtiva eden minyatür koleksiyonunda, XV'inci yüzyıl Türk resmi ile, Uygur resmi arasındaki benzerlik ve bağlar açıkca kendini gösterir. Fâtih Albümü'ndeki minyatürlerde etnolojik unsurlar, şahıs elbiseleri, çehreler ve tipler tamamen Türk'tür. Bu minyatürlerde, Uygur şehirlerindeki mâbetlerin duvarlarını süsleyen ve Bezekliik tâbir olunan Uygur resimleriyle açık bir şekilde üslûp benzerliği vardır. Nakkaşların Uygur minyatür sanatının geleneğini bu kadar yüzyıl sonra İstanbul'da devam ettirdikleri aşikârdır. Bu Osmanlı minyatürünün Fâtih'ten sonraki devirlerinde de devam etmiştir.

Osmanlı devri Türk minyatüründe Fâtih'le birlikte başlayan bu gelişme, Kanunî zamanında tam bir olgunluğa varmıştır.

Kanunî devrinde daha da gelişen minyatür sanatında, Kıncı Mahmut, İbrahim Çelebi, Nigârî (Haydar Reis), Nakkaş Osman¹⁵, Mehmet Bey ve Kefeli Hasan Çelebi gibi büyük üstadlar yetişmişlerdir.

XVII'inci yüzyılda Nakşî (Ahmed Mustafa)¹⁶, XVIII'inci yüzyılda da adı renk vuran anlamına gelen Levnî (Edirneli Abdülcelil Çelebi) bu sanat kolunun en büyük isimleridir. Bunlardan III'üncü Ahmed'in saray nakkaşbaşısı olan Levnî'nin eserleri bilhassa dikkate şayandır. Sultan III'üncü Ahmed'in nakkaşbaşısı olan Levnî, özellikle III'üncü Ahmed'in oğlu Şehzade Süleyman'ın sünnet düğünü için Şâir Vehbi'nin yazdığı Sûrnâme'yi süsleyen 137 adet minyatürü ile tanınmıştır. Levnî, Türk minyatüründe kendine mahsus bir mektep tesis eden büyük bir ustadır.

Türk minyatür sanatının en güzel örnekleri bugün İstanbul'da Topkapı Sarayı Müzesinde, Üniversite ve Fâtih Millet (İl Halk) kütüphanelerinde, Paris'te Bibliothèque Nationale ve Londra'da British Museum'dadır.¹⁷

13 Süheyl Ünver : *Fatih Devri Saray Nakışhanesi ve Baba Nakkaş Çalışmaları*. İstanbul, 1958, s. 4.

14 Eskiden yazma kitapların ve hüsn-i hat murakkâlarının kenarlarını boya ve yıldızlı süslemelerle tezyîn etme işine *tezhib* denirdi. Bu işleri yapanlara da *müzehhib* tâbir olunurdu.

15 Sultan Süleyman devri saray nakkaşlarından Osman, devrinin en velûd sanatkârlarından biriydi. Sarayda 600 parçadan fazla resmi bulunmuştur. Şehnâme'ci Seyyid Lokman'ın H. 987-M. 1579'da yazdığı *Hünernâme*'yi resimlemiştir. Seyyid Lokman hakkında bk.: Necip Âsım: *Şeh-nâmeciler*. TOEM, 2. C., 7. Sayı, 1327, s. 425-435; Franz Babinger: *Die Geschichtsschreiber der Osmanen and ihre Werke*. Leipzig, 1927, s. 164; III'üncü Mehmed'in *Sûrnâme*'sindeki resimleri de yapan yine nakkaş Osman'dır. *Hünernâme*'de 210 Sûrnâme'de 427 minyatür vardır.

16 Sultan Süleyman'ın, Barbaros'un ve II'inci Selim'in bilinen portreleri Nakşî tarafından yapılmıştır. Nakşî, Kanunî devrine kadar yaşamış âlimlerle, Osmanlı padişahlarından bahseden 'Şekâyık-ı Numâniye' adlı eserinde de minyatürlerini yapmıştır.

17 British Museum koleksiyonundaki minyatürlü Türk yazmaları için bk.: G. M. Meredith - Owens: *Some outstanding Illustrated Turkish manuscripts in the British Museum Collection. Turkish Miniatures the British Museum*. London, 1969, s. 25-29.

Topkapı Sarayı Müzesinde çeşitli kitaplar ve albümler içerisinde 13.533 adet minyatür olup, bunlar XII-XVIII' inci yüzyıllar arası çeşitli devirlere ait örneklerdir. Bu minyatürler 451 cilt kitap ve albüm içerisinde toplanmıştır¹⁸.

Osmanlı-Türk minyatüründe portre resmi, tarihî konular, saray hayatı, muharebe ve muhasaralara ait sahneler ele alınmıştır. Osmanlı minyatürünün en belli başlı özelliği, tarihî konulu kitapların resimlendirilmesi olmuştur. *Sûrnâme*, *Hüner-nâme* ve XVII'inci yüzyıl sonuna kadar resimlendirilmiş eserler bunun en güzel örneklerini teşkil ederler. XVIII'inci yüzyılda Osmanlı minyatürünün o zamana kadar devam etmiş olan klâsik üslûbunda değişiklik yapan Levnî yetişmiştir.

Türk minyatür sanatının çizgide, renkte ve kompozisyonda kendine has özellikleri vardır. Türk minyatüründe üslûba âzami derecede ehemmiyet verilmiş, bir dünya ve sanat görüşünün neticesi olarak, satıhta birliğin sağlanabilmesi için kompozisyon tertibinde üç buutlu cisimler serpiştirilmesi yerine figürleri üstüste sıralama tercih edilmiştir. Bu suretle geri plânda yer alacak figürlerin küçülerek renk ve desen zenginliğini kaybetmeleri önlenmiştir. Minyatüre konu olan hâdiseler ve tabiat, romantik bir taşkınlık yerine, sade ve rahat çizgiler, saf bir renk ferahlığı ile çizilmiştir. Orta Asya duvar resimlerinde kullanılan toprak kırmızısı, lâl, mavi, yeşil, mor, portakal sarısı, pembe ve kahverengi gibi renkler Osmanlı devri Türk minyatüründe de kullanılmıştır.

Minyatür, hikâye, şiir ve tarihin adetâ canlı bir tercümesidir. Bir minyatüre bakıldığında, o eseri ortaya koymuş olan sanatkârın içinden yetiştiği cemiyetin hayat felsefesini, ahlâk nizâmını, örf ve âdetlerini, o devir insanının giyiniş tarzını, tarihî hâdiseleri günümüze kadar getirdiği görülmür.

KISA BİBLİYOGRAFYA :

Ağaoğlu, M.: *Preliminary notes on some Persian illuminated Mss. in the Topkapı Sarayı Müzesi*. I. *Ars Islamica*, I (1934).

Akalay, Zeren : *Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Hazine 753 No.lu Nizamî Hamsesi'nin Minyatürleri*. *Sanat Tarihi Yıllığı*, 5. C., 1972/1973.

Aksel, Malik: *Bizde Resmin Geçtiği Yollar*. *Tedrisat Mecmuası*, 4. C., 35. Sayı, 4. 1955.

..... : *Anadolu Halk Resimleri*. İstanbul, 1960.

..... : *Türklerde Dinî Resimler*. Yazı, *Resim*. İstanbul, 1967.

Anafarta, Nigâr : *Hüner-nâme minyatürleri ve sanatçıları*. İstanbul, 1965.

Ank, Rüçhan : *Batılılaşma Dönemi Anadolu Tasvir San'atı*. Ankara, 1976. "Türkiye İş Bankası, Kültür Yayınları No. 168".

Arseven, Celâl Esad : *Orta ve Ön Asya'da İslâmiyet Devrinde Resim*. *Türk Sanatı Tarihi*. İstanbul, (t.s.).

Aslanapa, Oktay : *İslâm Minyatür Sanatının Doğmasında ve Gelişmesinde Türklerin Rolü*. *Türk Kültürü*, Yıl: II, 17. Sayı, 3. 1964.

Bang-Kaup, Willy : *Manichäische Miniaturen*. *Muséon*, V. 37 (1924).

Binark, İsmet : *Orta Asya Türk Resim Sanatı*. *Türk Kültürü*, Yıl: IV, 47. Sayı 9. 1966.

..... : *Osmanlı-Türk Ordusuna Ait Savaş Tasvirleri*. *Önasya Mecmuası*, 3. C., 35. Sayı, 1968.

Binark, İsmet : *Eski kitapçılık sanatlarımız*. Ankara 1975.

Bussagli, Mario : *Treasures of Asia Painting of Central Asia*. Translated by Lothian Small. Geneva, 1963.

Costello, Cathleen : *Les miniatures anciennes de la Turquie*. Türkiye Turing ve

¹⁸ Filiz Öğütmen: *12-19. Yüzyıl arasında minyatür sanatından örnekler*. *Topkapı Sarayı Minyatür Bölümü Rehberi*. Ankara, 1966, s. 1.

Otomobil Kurumu Belleteni, 236. Sayı, 9. 1961.

Çağman, Filiz : *Şehname-i Selim Han ve minyatürleri*. Sanat Tarihi Yıllığı, 5. C., 1972/1973.

Çağman, Filiz : *Topkapı Sarayı Müzesi Hazine 762 No. lu Nizamî Hamsesi'nin minyatürleri*. Sanat Tarihi Yıllığı, 5. C., 1972/1973.

Çağman (Öğütmen), Filiz : *Sultan Mehmed II dönemine ait bir münyatürlü yazma : Külliyyat-ı kâtibi*. Sanat Tarihi Yıllığı, 6. C., 1974/1975.

Eldem, Halil Edhem : *Elvah-ı Nakşiye Koleksiyonu (Türk Resim Sanatı Tarihi)*. Bugünkü dile aktaran : Gültekin Elibal. İstanbul, 1970.

Esin, Emel : *Turkish Miniature Painting*. Tokyo, 1960.

..... : *An angel figure in the miscellany album H. 2152 of Topkapı*. (Sonderdruck Beitrage zur Kunstgeschichte Asiens. In Memoriam Ernest Diez). İstanbul, 1963.

..... : *İsra Gecesi-Uygur Mi'râc-namesi'nde Cennet Tasvirleri*. Türk Kültürü, Yıl: IV, 47. Sayı, 9. 1966.

..... : *Resimli Bir Uygur Varakı*. Reşit Rahmeti Arat İçin. Ankara, 1966.

Feng Chia, Shêng-Tenishev, E.: *Tri novuikh uygurskikh dokumenta iz Turfana. (Three ancient Ouigour documents from Turfan)*. Problemi vostokovedeniya, 3 (1960).

Géza, Fehér : *Seyyit Lokman; Hünernâme*. Türkiyemiz, III. C., 9. Sayı, 1973.

Grube, Ernst J.: *A school of Turkish miniature paintings*. International Congress of Turkish Art (1. 1959), 1961.

İnal, Güner : *Topkapı Sarayı koleksiyonundaki sultanî bir Özbek şehnamesi ve Özbek resim sanatı içindeki yeri*. Sanat Tarihi Yıllığı, 6. C., 1974/1975.

İpşiroğlu, Mazhar Şevket - Sabahaddin Eyüpoğlu : *Fâtih Albümüne Bir Bakış*. İstanbul, 1955.

Karahan, Abdülkadir - Tahsin Yazıcı - Ali Milânj : *Topkapı Sarayı Müzesinde Şeh-nâme yazmalarından seçme minyatürler*. İstanbul, 1971.

Keskioğlu, Osman : *İslâmda Tasvir ve Minyatürler*. A. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, 9. Sayı, 1961.

Kühnel, Ernst : *Doğu İslâm Memleketlerinden Minyatür*. Çev. : Suut Kemal Yetkin-Melâhat Özgü. Ankara, 1952.

..... : *Die Kunst des Islam*. Stuttgart, 1962.

Martin, E. R. : *The Miniature Painting and Painters Persia, India and Turkey*. London, 1912.

Meredith - Owens, G. M. : *Turkish Miniatures*. London, 1963.

..... : *Islamic illustrated chronicles*. Journal Asian History, 5 (1971).

Oriental miniatures. Persian, Indian, Turkish. Editor : J.: G. Mahler, with introductions and notes by William Lillys, Robert Reiff, Emel Esin. London, 1965.

Ögel, Bahaeddin : *Topkapı Müzesinde bulunan iki minyatür albümü hakkında notlar*. Tarih Vesikaları, I. C., 1. Sayı, 1955.

Öz, Tahsin : *Hünernâme minyatürleri*. Güzel Sanatlar Dergisi, I. C., 1939.

Öz, Tahsin : *Türk Minyatür Kaynaklarına Bir Bakış*. A. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1. Sayı, 1952.

Özergin, M. Kemal : *Selçuklu sanatçısı nakkaş Abdülmü'min el-Hoyî hakkında*, Belleten, XXXIV (1970).

Renda, Günsel : *Topkapı Sarayı Müzesindeki H. 1321 No. lu Silsilênâme'nin minyatürleri*. Sanat Tarihi Yıllığı, 5. C., 1972/1973.

Renda, Günsel : *Batılılaşma Döneminde Türk Resim San'atı 1700-1850*. Ankara, 1977.

Süslü, Özden : *Topkapı Sarayı ve Türk-İslâm Eserleri Müzesinde bulunan XVI. yüzyıla ait Osmanlı minyatürlerindeki kumaş desenlerinin incelenmesi*. Sanat Tarihi Yıllığı, 6. C., 1974/1975.

Tahir-zâde, Hüseyin Behzad : *Minyatür Tekniği*. A. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1. Sayı, 1953.

Uzluk, Şahabeddin : *Türk Anadolu Resim Mektebi*. Konya Mecmuası, 39. Sayı, 1. 1942.

Ünver, A. Süheyl : *Türklerde Resim, Tezhip ve Minyatür Tarihi. (Orta Asya Kısmı)*. İstanbul, 1934.

..... : *Selçuklularda ve Osmanlılarda Resim, Tezhip ve Minyatür*. İstanbul, 1934.

Yetkin, Suut Kemal : *İslâm Minyatürünün Estetiği*. A. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1. Sayı, 1953.

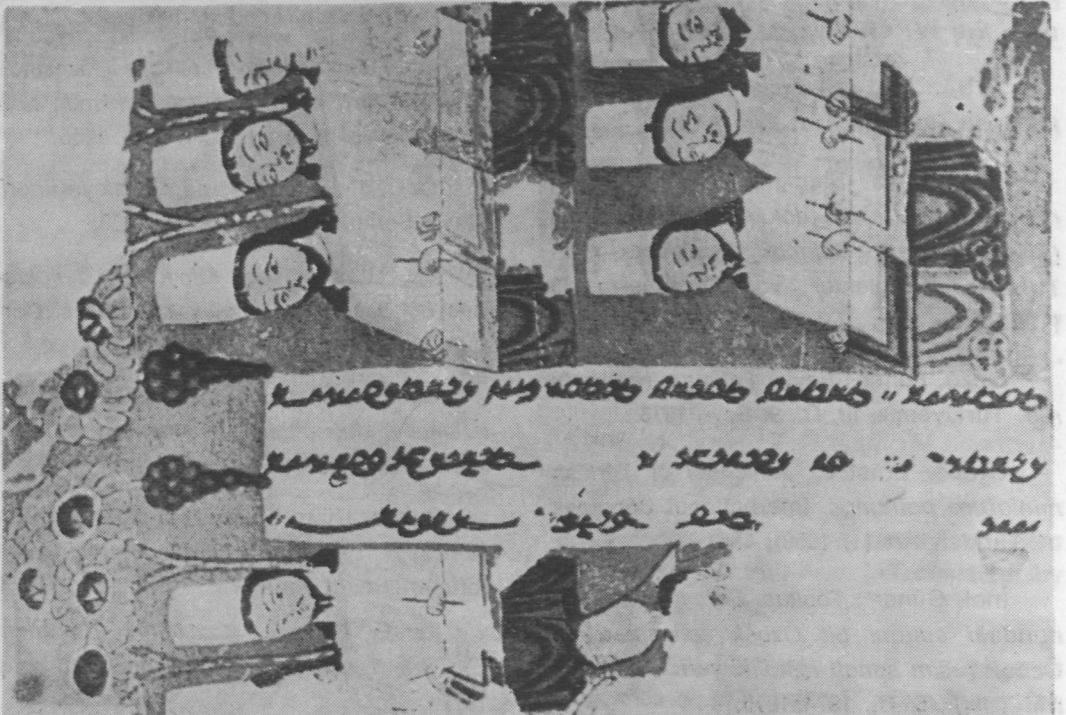
..... : *Türk Resim Sanatının Menşei Hakkında*. A. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, 11. Sayı, 1963.

Yetkin, Şerare : *The wall-painting of the bath-kioshk of Sultan Alâeddin Keykubat at the Alara Fortress*. Sanat Tarihi Yıllığı, III. Sayı, 1969-1970.

Yurdaydın, Hüseyin Gazi : *Başlangıçtan XII. Yüzyıl Sonlarına Kadar Müslüman Minyatürü*. A. Ü. İlahiyat Fakültesi Yıllık Araştırma Dergisi, 2. Sayı, 1957.

..... : *İslâm Resminin Menşeleri ve Başlangıçları*. A. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, 3-4. Sayı, 1954.

Resim 1 —
Bezektikteki
duvar
resimlerinden
Uygur
bahşıları
(kâtipleri),
IX'uncu
yüzyıl

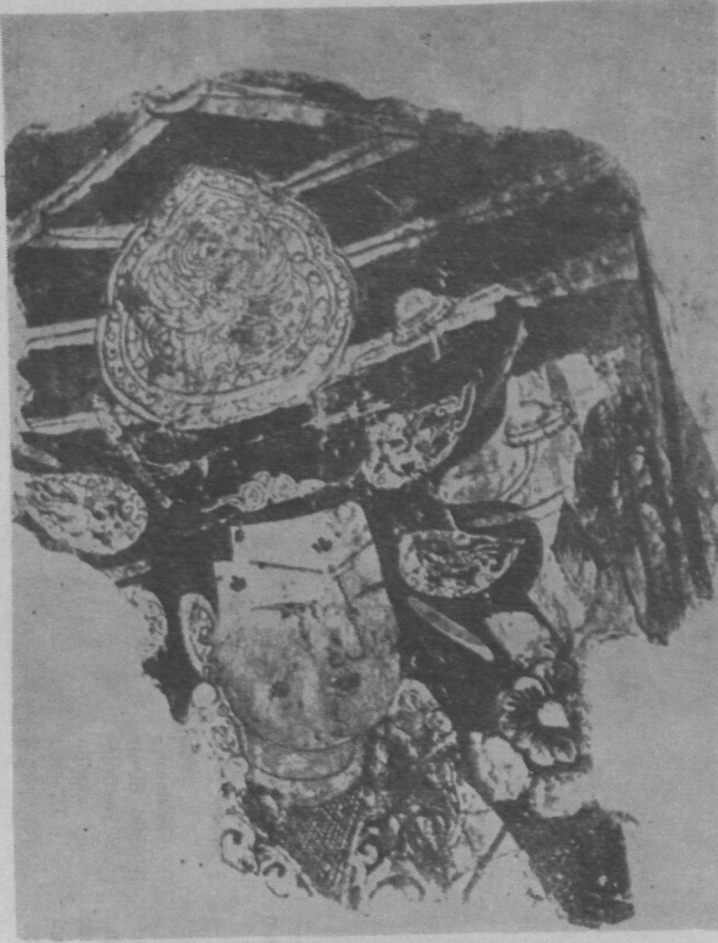

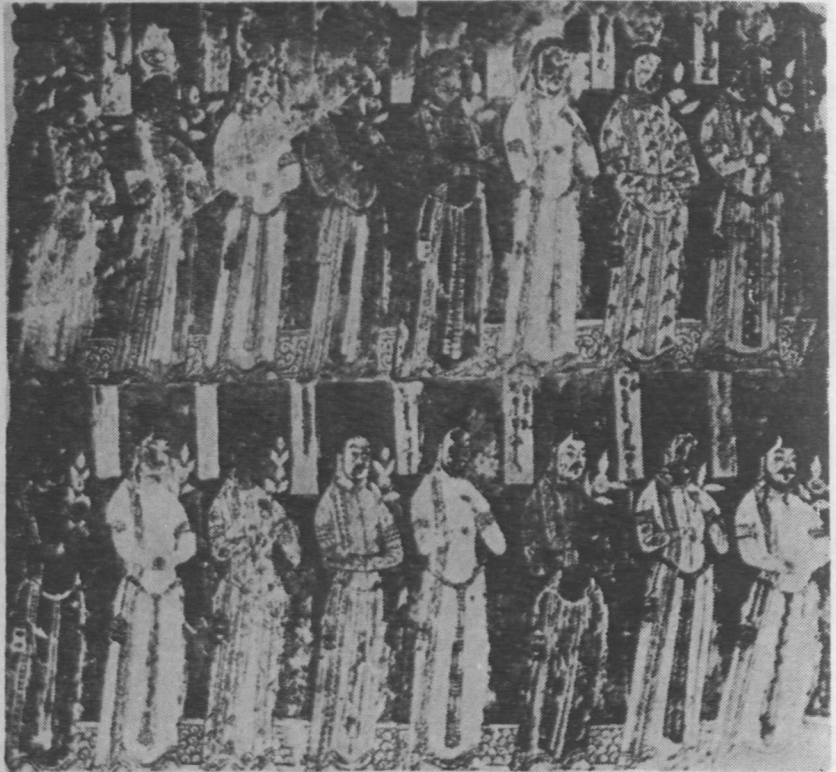
Resim 2 —
Doğu
Türkistan'
daki duvar
resimle-
rinden
IX'uncu
yüzyıl

Resim 3 —
Vakıf yapan
bir Uygur
Hanı.
Adı: Teng-
riken il
tutmuş Alp
Arslan Uğ
Tarkan, M.S.
VIII - XI'inci
yüzyıla ait

Resim 4 —
Şarkî Türkistan'da
duvar resmi (Bezeklik),
Turfan'da bulunan eserlerden:
Vakıf yapan Buda dininde
bir Uygur Prensesi, M.S.
IX - XI'inci yüzyıla ait

Resim 5 —
Vakıf
yapan Buda
dinindeki Uygur
Beyleri. Bazılarının
adları: Toğrul,
Tokul, Öğrünç,
Tokul, Barçuk
Tarhan, Arslan
Bilge. Turfan
civarında Bezeklikte
bulunan duvar
resimlerinden.
M. S.
IX - XII'inci
yüzyıla ait

Resim 6 — Varka ve Gülşah, XIII'üncü yüzyıl Selçuk minyatürü

Resim 7 — Karda av (detay),
Fatih Albümü, Topkapı Sarayı
Müzesi Hazine Kitaplığı,
No: 2153

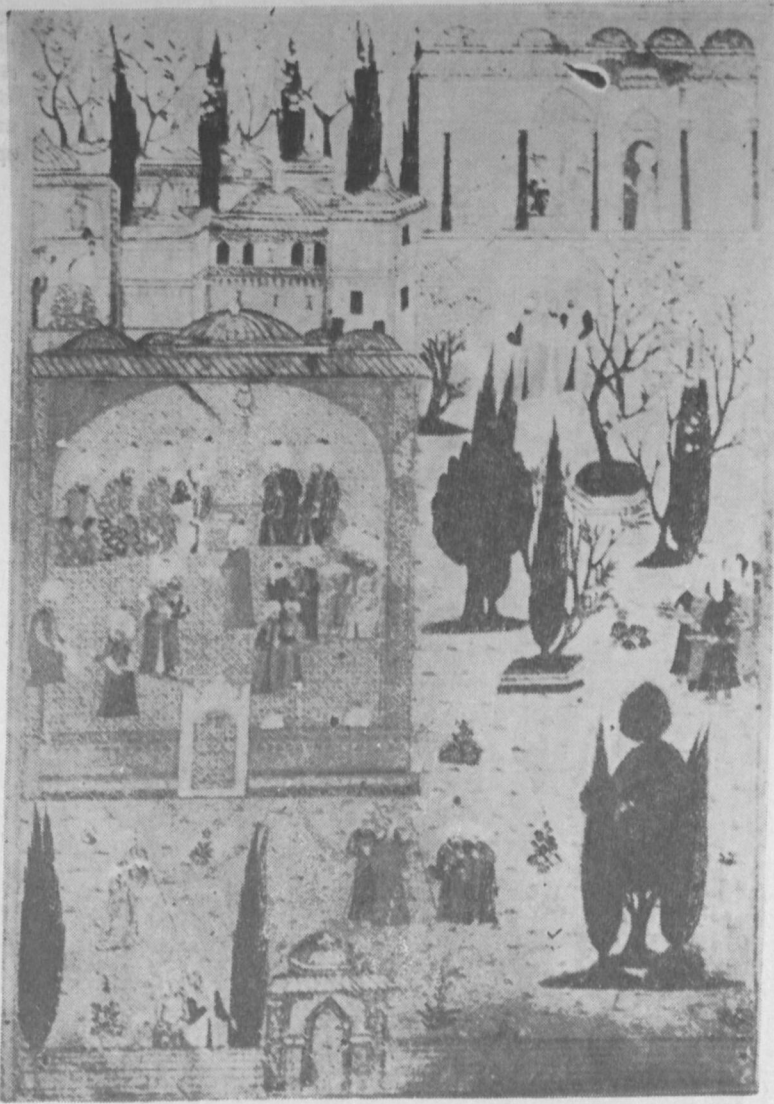
Resim 8 — Fatih'in portresi, Nakkaş Sinan'dan; Topkapı Sarayı Müzesi Hazine Kitaplığı No: 2153

Resim 9 — Müzisyenler ve dans eden çift; Fatih Albümü, Topkapı Sarayı Müzesi Hazine Kitaplığı No: 2160

Resim 10 —
Rasathane, Seyyid
Lokman'ın Şehinşah-
nâmesi'nden (cilt:
1), İstanbul Üniver-
sitesi Kütüphanesi
No: F-1404

Resim 13 —
Seyyid
Lokman'ın
Hünernâme-
si'nden
(cilt: 2),
Kanunî
Sultan
Süleyman
Kubbe-
altın'da
Kayseri
Kadısını
dinlerken,
Topkapı
Sarayı
Müzesi
Hazine
Kitaplığı
No: 1524

Resim 14 —
Nusretnâ-
me'den,
Topkapı
Sarayı
Müzesi
Hazine
Kitaplığı
No : 1365

Resim 11 —
Ekmekçi
esnafının
geçışı,
Surnâme'den,
Topkapı
Sarayı
Müzesi
Hazine
Kitaplığı
No: 1344

Resim 12 —
Seyyid
Lokman'ın
Hünernâ-
mesi'nden
(Cilt: 2),
Mohaç
Seferi,
Topkapı
Sarayı
Müzesi
Hazine
Kitaplığı
No: 1524

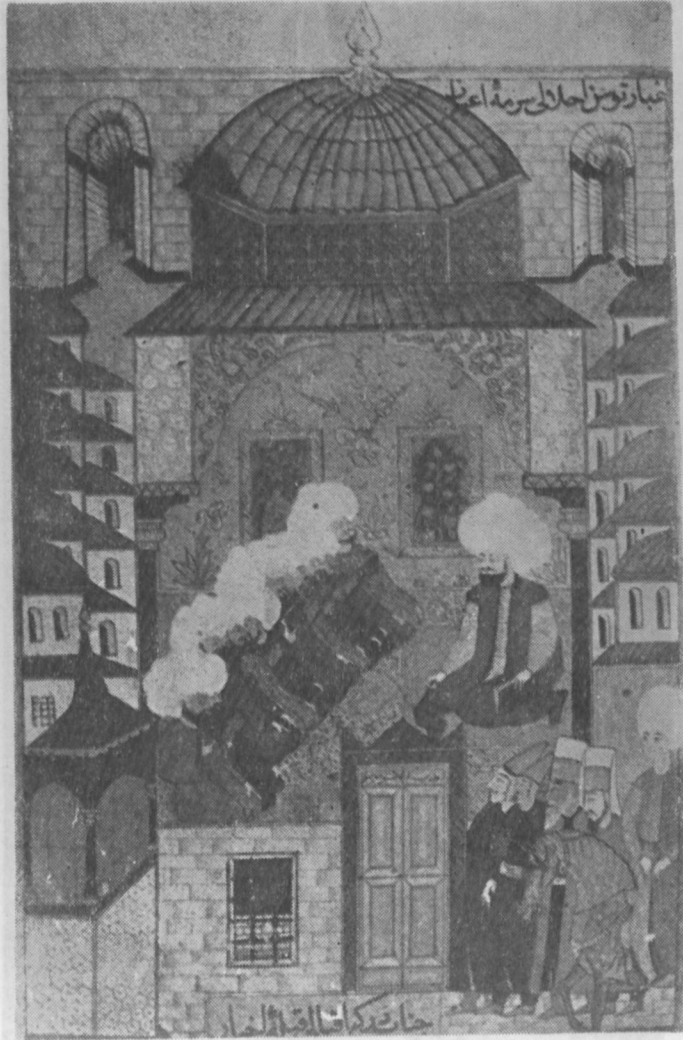

Resim 17 —
Canbazlar ve
rakkaseler;
Levni'den,
Surnâme-i
Vehbi,
Topkapı
Sarayı Müzesi
III'ncü Ahmed
Kütüphanesi
No: 3593

Resim 18 —
Rakkase,
Levni'den,
Albüm,
Topkapı
Sarayı
Müzesi
Hazine
Kitaplığı
No: 2164

Resim 16 — III'cü
Murad ve III'ncü
Mehmet devri
âlimlerinden
Gazanfer Ağa,
Ahmed Nakşi'den,
Divan-ı Nadirî,
Topkapı Sarayı
Müzesi Hazîne
Kitaplığı No: 889

Resim 15 — Harem'de
Eğlence I'inci Ahmed
Albümü, Topkapı
Sarayı Müzesi
Bağdat Kitaplığı
No: 408

Resim 19 —
Feraceli
Kadın,
Levni'den